

IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ  
XIX-XX ст.

Асауленко Олена  
(Полтава)

## РОЛЬ ЕПІТИМІЇ У МОРАЛЬНОМУ ВИХОВАННІ СУСПІЛЬСТВА (НА ДОСВІДІ ПОЛТАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ХІХ СТОЛІТТЯ)

У наші дні актуальним є питання про роль монастиря як особливого інституту, орієнтованого на пропаганду релігійного світогляду, оскільки протягом століть основним його завданням було формування суспільних ідеалів у душі християнської етики.

Монастир був найважливішим засобом релігійної пропаганди, який мав для цього особливу систему культурного впливу на людину. Вона спиралася на особливості людської психіки, враховувала і застосовувала різноманітні форми наочності та емоційного впливу на особистість, зважала на інтереси різних класів, верств і груп населення, була дієвою і активною<sup>1</sup>. У монашестві склалась особлива система контролю, що давала можливість спостерігати за зовнішньою поведінкою ченців, глибоко проникала у внутрішній світ людини, всебічно формуючи її особистість<sup>2</sup>.

Монастирі завжди, а у ХІХ ст. особливо, були місцем, куди, за вироком судової влади чи розпорядженням єпархіальних архієреїв відправляли на епітимію або церковне покарання для «виправлення життя» викритих у «непорядних, осудливих вчинках»<sup>3</sup>. Роль монастиря як виправного форпосту для іноків і мирян мала важливе місце у взаємовідносинах ченців і населення. У науковій літературі ця проблема висвітлена недостатньо, фрагментарно, а тому потребує ґрунтовного дослідження.

Хронологічні рамки у межах ХІХ ст. – час відновлення монастирів Полтавської єпархії після секуляризаційної реформи ХVІІІ ст.

Дослідження означеного періоду з історії полтавських монастирів висвітлено у праці І.Ф. Павловського «К истории Полтавской епархии». Поданий документальний матеріал характеризує діяльність окремих обителів, єпархії загалом, нарис життя ієрархів, державних діячів і благодійників Полтави.

Окремий сегмент історіографії займають праці і таких видатних науковців як: О.В. Романенко, Г.Г. Прошина, І. Ломачинської<sup>4</sup> та ін. Зокрема, О.В. Романенко у дослідженні «Повседневная жизнь русского средневекового монастыря» робить першу в історичній літературі спробу відтворити життя середньовічного монашества. Монографія Г.Г. Прошина «Черное воинство» присвячена аналізу соціальної ролі монастирів за багатомісячну історію російського православ'я. І. Ломачинська в своїй статті «Монастирі між духом і світом» розглядає монастир як соціальний інститут, що є діяльною соціальною силою у складних політичних колізіях вітчизняної історії.

Основним підґрунтям нашого дослідження стали опубліковані «Труды Полтавской ученой архивной комиссии»<sup>5</sup>, а також джерела, що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в м. Києві та в державному архіві Чернігівської області. Це в основному рапорти архімандритів та ігуменей, реєстри документів монастирів, укази Полтавської духовної консисторії та Священного Синоду, звіти до Полтавської казенної палати, справи про епітимійців, які відбували покарання при монастирях. Хоча деякі елементи документів втрачені, частина матеріалів, опрацьована

нами, дає можливість ґрунтовно вивчити історію діяльності монастирів Полтавської єпархії у XIX ст.

Мета статті – визначити роль монастирів та церковної епітимії у моральному вихованні суспільства. Ця мета реалізується у розв’язанні таких завдань: дати визначення церковної епітимії; з’ясувати причини накладання епітимії; проаналізувати види церковного покарання для ченців, священнослужителів та мирян за різні вчинки; визначити термін епітимії (від чого він залежав); проаналізувати матеріальне забезпечення утримуваних при монастирях; встановити роль чернечих обителів у виправленні арештантів.

Епітимія мовою церковних канонів означає добровільне виконання сповідником за призначенням духівника тих чи інших справ благочестя (довга молитва, милостиня, посиленний піст, паломництво). Від епітимії, що накладає духівник, відрізняється кримінальне покарання, призначене судом громадянським, за віровідступництво, неправдиві свідчення, перелюб тощо. Ця епітимія має значення покарання. Способи її виконання і спостереження за її виконанням визначаються єпархіальним керівництвом, якому суд повідомляє про сам злочин засудженого до епітимії<sup>6</sup>.

Монастирі були важливими осередками, що слугували притулком для всіх страждених та грішників. Світ зі своїми слабкостями, спокусами, гріхами створював умови для неправедних, осудливих учинків, тому люди тяжіли до стін обителів. Слово «мир» в російській мові багатозначне. «Мир» – це не тільки спільнота людей, що залишилися за стінами обителів, а й сукупність усіх гріхів і вад, притаманних людині. Можна залишити світське життя, але не полишити гріховної поведінки, поганих звичок і вчинків. Серед таких «мирських пороків», що порушують гармонію чернецького життя, марнотратство, користоловність (схильність до накопичення грошей, майна), схильність до пиятики тощо. Згідно з текстами «житія святих» остання вада найбільш розповсюджена і найважче піддавалася викоріненню<sup>7</sup>. Гострі кепкування і гнівна сатира, спрямована на ченців, викривали такий спосіб життя, який не відповідав, а подекуди навіть суперечив чернечим обітницям. Контраст часом був досить різкий і повний сарказму: ті, хто публічно викривав пияцтво і розпусту, ненажерливість і дармоїдство, прагнення до власного збагачення різними способами та інші гріхи світу, – самі вдосталь грішили і потрапляли в ті ж самі чернечі обителі для каяття і виправлення на церковну епітимію<sup>8</sup>. Оселялися у монастирях на випробування і люди, які бажали присвятити себе іночеському служінню і, нарешті, священнослужителі, які за станом здоров’я чи за віком не могли займати ті чи інші посади і в монастирях проводили решту своїх днів<sup>9</sup>.

Церковні покарання перебували у відомстві єпархіального суду, призначалися за різні провини як мирянам, так і священнослужителям та ченцям<sup>10</sup>. У XIX ст. в Полтавській єпархії було сім монастирів, із яких чотири жіночих і три чоловічих. Епітимії залежно від статі проходили в тих чи інших обителях. Найпоширенішими провинами, за які карали, були перелюб, розпуста, пияцтво, народження незаконної (позашлюбної) дитини.

У жіночі монастирі для виховання моральності засилялися жінки різного соціального стану. У Ладинському Покровському монастирі на 1861 рік знаходилося 17 «арештанток» (кількість їх постійно варіювалася, оскільки терміни і час перебування були в кожній різні) – це і селянки, і козачки, і міщанки, і солдатки<sup>11</sup>. Покарання за перелюбство та народження позашлюбної дитини призначене було козацці у Ладинській обителі під наглядом досвідченої черниці: «Страху Божому наставляти і приводити до істинного каяття і шкодування про здійснене». Рапортувати настоятелька мала єпархіальному керівництву кожні півроку, щоб, спостерігаючи виправлення, призначити згідно закону їй найшвидше помилування<sup>12</sup>. Поміщицька селянка за розпустне життя засуджена на епітимію в

Золотоніський Благовіщенський монастир. Під наглядом священика та ігумені вона повинна була намагатися вести благодійне та цнотливе життя, а у вільний від церковної молитви час виконувати монастирську брудну, найтяжчу роботу<sup>13</sup>. У Ладинський монастир потрапляли також за кровозмішання, розкольництво, спробу самогубства. У 1862 р. у цій обителі перебувало 4 особи, які поступили на виправлення, у 1863 р. – 14, а 1864 р. – 13 осіб<sup>14</sup>. У Козельщанському Різдва-Богородиці монастирі не зафіксовано випадків засилання на церковну епітимию, можливо через те, що він заснований лише наприкінці XIX ст.

Цивільні чоловіки відбували покарання відповідно в чоловічих монастирях. Згідно з документацією Полтавської духовної консисторії в Хрестовоздвиженській обителі багато було «епітимійців», засланих сектантів, хлистів, старообрядців, розкольників<sup>15</sup>. Спархіальне керівництво згодом дійшло висновку, що вкрай небезпечно влаштовувати розкольників у першому ліпшому монастирі.

Указом Священного Синоду від грудня 1852 р. стосовно кількох випадків утечі з монастирського ув'язнення небезпечних поширювачів розколу, дане розпорядження щодо влаштування при деяких монастирях спеціальних особливих приміщень для утримання в них осіб, які втратили духовний сан, та людей суспільного відомства, яких відіслали до монастиря під особливий нагляд, що не дало жодного позитивного результату. І не одні лише випадки втечі свідчать про недостатність існуючого порядку утримання при монастирях різних епітимійців. Стосовно небезпечних розповсюджувачів розколу, з боку яких можна очікувати втечі зі звичайного монастирського ув'язнення, то вони могли бути відіслані у так звані арештанські відділення, які були при деяких монастирях<sup>16</sup>.

Для «епітимійців» з духовних і світських осіб указом Священного Синоду від 16 червня 1860 р. за №488 у Полтавській єпархії найзручнішим для їх влаштування визнані серед чоловічих монастирів – Густинський Троїцький, Прилуцького повіту, серед жіночих – Великобудичанський Преображенський, Зінківського повіту, через віддаленість їх від міст, ярмарків, базарів тобто якнайкращого розташування їх для усамітнення (указ Полтавської духовної консисторії від 23 липня 1860 року за №9649)<sup>17</sup>. Монастирі, що знаходилися в містах, як, наприклад, Полтавський Хрестовоздвиженський, і мали широку можливість спілкування із зовнішнім світом, безперечно не були корисні як для ченців, так і для тих, хто відбував покарання в таких обителях. Постійний вплив «мирської хтивості» повертав іноків до спокуси, згубних звичок, які чернецтво ніколи не схвалювало, а навпаки засуджувало і прагнуло викоринити<sup>18</sup>.

У Лубенський Мгарський Преображенський монастир відправляли чоловіків на церковне покарання за перелюбство і розпусту<sup>19</sup>. У Густинському Троїцькому монастирі відбували виправний термін за пияцтво, бійки, підпал будинку поміщика, згвалтування<sup>20</sup>. Козак, звинувачений у хатніх крадіжках, п'ять разів перебував у в'язниці, а решту призначеного часу – при Густинському монастирі<sup>21</sup>. Малолітній поміщицький селянин досить довгий термін відбував покарання в Густинській обителі за підпал священицького майна<sup>22</sup>. Також під епітимию потрапив поміщицький селянин за жебракування. Він зізнався, що три роки не був на сповіді і не причащався<sup>23</sup>.

У гуртожитних і штатних монастирях способі покарання для іноків дещо відрізнявся. У перших чернець або черниця беззаперечно підкорялися монастирському керівництву. Винуватець ставився на поклони або позбавлявся трапези, або тимчасово призначався (заради каяття) на будь-яке нижче послушання (нижчий послух), наприклад, на кухню, до худоби, пральню. Це стосувалось і людей різного стану, що відбували термін при монастирях. Для тих, хто мав сан священства (диякони, іереї, протоіереї), і вчинив серйозну провину покаранням заборонялося богослужіння, позбавлення сану; для ченців –

заборона носіння іночеського одягу. Поклони – це виправна міра, а не карна. Роблячи поклони, винуватець молився, разом з тим просячи у Бога пробачення за свої гріхи та провини, а також допомоги у майбутньому стати на праведний шлях, виправитися. Усі ці засоби застосовувалися ще раніше подвижниками з тим, щоб за допомогою покірливості очистити совість грішника перед Господом, а на майбутнє утримати його від тих самих гріховних учинків<sup>24</sup>.

У штатних обителях моральному виправленню слугували інші способи покарання – «позбавлення того, хто провинився, певної частини кухликового подавання». Однак це частіше сприяло роздратуванню винного, який обурювався отримавши меншу суму грошей, а тією, яку отримав, міг розпорядитися на шкоду собі і обителі. Треба було насамперед усувати причини спокуси, і тоді вже піклуватися про те, щоб іноки жили відповідно до вимог монашества<sup>25</sup>.

Серед чернечих гріхів у документальних джерелах найчастіше згадується зловживання спиртними напоями. У настанові архімандрита Густинського монастиря за пияцтво і самовільне відлучення з монастиря сказано, що диякон переводиться у Полтавський Хрестовоздвиженський монастир під суворий нагляд настоятеля із заборонаю богослужіння<sup>26</sup>. Ієромонах Хрестовоздвиженського монастиря, схильний до сварок і безчинства, за зловживання алкоголем і непристойну поведінку був під заборонаю священнослужіння, носіння ряси, клобука та мантиї. Указом Полтавської духовної консисторії іншому ієромонаху за постійні самовільні відлучення із монастиря, пияцтво, сварки, лихослів'я, згідно з архіпастирською резолюцією заборонилибогослужіння, носити рясу, клобок та мантию, благословляти рукою. За свідченням архімандрита його відіслано під пильний нагляд у послушники до Густинського монастиря під контроль настоятеля до повного покаяння і виправлення<sup>27</sup>.

Чернець завжди був на виду, але цього мало. У чернецтві склалась ефективна система контролю. Вона давала можливість спостерігати не тільки за зовнішньою поведінкою, а й за внутрішнім старанням у молитвах і «правилах». Система контролю глибоко проникала всередину інока, всебічно впливала на нього, формуючи його особистість.

Архімандрит Лубенського Преображенського чоловічого монастиря негативно ставився до пияцтва, всіляких спокус і намагався якнайшвидше знищувати будь-які пороки братії. Настоятель обрав одного з кращих ієромонахів, якому звелів повсякденно після зачинення монастирської брами ходити в усі келії чернецькі і перевіряти чи немає в кого жінок або безробітних, п'яниць, а якщо є, то негайно відрпортувати настоятелю. Таких «гостей» відсиляли в світське управління, а ченців, котрі приймали їх у власних келіях, штрафували. Сам же архімандрит у вісім годин опівдні в зимовий і літній час для випробування пильності благочинного сам ходив по всіх келіях і слідкував за порядком. Настоятель Мгарського монастиря стежив також, щоб братія була на кожному славослів'ї і відвідувала кожне богослужіння, слухала спів, читання, стояла з благоговінням по уставу, якщо ж хто з іноків не приходив на початок богослужіння, такого негайно шукали і, зважаючи на провину, штрафували: або примушували бити поклони в церкві, або тримали на ланцюгу, або позбавляли «кухликових грошей». Якщо хто з братії приходив у нетверезому стані, таких швидко відсиляли з церкви і штрафували. Грубіяни-послушники, що не подавали надії на виправлення, взагалі могли полишити обитель. Ченців за огорожу монастиря не пускали, окрім прогулянок на невелику відстань під наглядом одного з охоронців або благочинного. За покупками відпускали по квитках із зазначенням часу повернення, у разі спізнення – штрафували<sup>28</sup>.

За такі ж провини покарання черниць було не менш суворе. Так, черниця Ладинського Покровського монастиря переведена в Золотоніський Красногірський Богословський

монастир разом з рясофорною послушницею під суворий нагляд. Інокія добровільно зізналася в розпусті та народженні незаконної дитини, за що її позбавили сану, чернечого імені, яке було дане при постризі, і виключено взагалі з духовного відомства. Згодом черниця була відправлена у батьківський дім до розпорядження громадянського уряду<sup>29</sup>.

За нещирість у свідченнях, щоб очистити совість, інші черниці Ладинської обителі у присутності монастирських сестер веліли покласти в церкві 25 земних поклонів і визнати при цьому, що всяка неправда і в слові, і в ділі не варта іночеського звання<sup>30</sup>.

Термін покарання залежав від ступеня провини. Наведемо більш поширені приклади. Священик і диякон за здійснення ними вінчання неповнолітньої особи, засуджені на 1 місяць в Лубенський Преображенський монастир<sup>31</sup>. Священник Прилуцького повіту висланий у Лубенський монастир на проходження 2-місячного послушання за непристойну поведінку з дозволом проводити богослужіння<sup>32</sup>. Церковна епітимія за перелюбство призначалася на 7 років, 1 рік з яких проходив в монастирі, решта при приходській церкві. За кожною службою потрібно було класти 20 земних поклонів, в усі пости очищати совість сповіддю, але причащатися заборонялося під час усього 7-літнього терміну, окрім смертного випадку. Повсякденно в монастирі наставляли закону Божому, що сприяло щирому каяттю в гріхах. У вільний від молитви час надавалася найважча монастирська робота<sup>33</sup>.

Диякону прилуцької соборної церкви за непристойні слова у храмі, появу в нетверезому стані на богослужіння, брутальну поведінку з прочанами призначили 3-місячну епітимію при Густинському Троїцькому монастирі<sup>34</sup>. Козак Хорольського повіту за жебракування, вештання та вступ до малоканської секти засуджений на побиття різкими поліцейськими служителями та на церковну епітимію на 4 роки під суворим наглядом, з них 2 роки при Густинському монастирі, а решта 2 роки при приходській церкві за умови щирого каяття<sup>35</sup>.

Полтавська духовна консисторія та казенна палата дали розпорядження всім монастирям Полтавської єпархії та управлінню архієрейського будинку, щоб ті надавали в консисторію рапорти-звіти про стягнення кормових(харчових) арештантських грошей, додаючи до них докладний кошторис про витрати<sup>36</sup>.

Кошти для утримування засуджених на церковну епітимію відраховували також з їхньої платні і відсилалися монастирям у розпорядження залежно від присудженого терміну<sup>37</sup>. У Ладинському монастирі у 1856 р. зафіксовано витрат на одну людину 4 коп. на добу<sup>38</sup>. Засуджений на 5-річну епітимію за підпал малолітній поміщицький селянин не мав теплої одягу. Настоятель Густинського чоловічого монастиря переконливо просив надіслати арештанту теплий одяг, оскільки монастир не міг і не зобов'язаний забезпечувати засуджених потрібними їм речами<sup>39</sup>.

В'язниця у повному розумінні цього слова в полтавських монастирях, як правило, не було, але застосовувалося насильницьке послушництво. За незначні за тогочасним законодавством провини як на жінок, так і на чоловіків накладалась епітимія у вигляді примусового послушництва в монастирі до 2 років. Це особливо часто застосовувалося до представників білого духовенства, які зловживали алкоголем. Після відбуття епітимії та розкаяння священики, як правило, поверталися до своїх парафій<sup>40</sup>. Траплялися випадки, коли священнослужителі, чи то іереї, чи то диякони, виявляли добровільне бажання залишитися в монастирі, сподіваючись на чернечий постриг<sup>41</sup>. Доволі часто настоятелі чернечих обителей схилили «епітимійців» залишитися в стінах монастиря після закінчення терміну і налаштували прийняти постриг, у багатьох випадках це були вдовиці або ж вдові священнослужителі<sup>42</sup>.

Прагнення якнайшвидше покинути стіни монастиря спонукало арештантів заслужити якнайкращу рекомендацію, адже настоятель чи ігуменя зобов'язані були звітувати єпархіальному начальству кожні півроку щодо поведінки покараних. Позитивний відгук про розкаяння в провинах і гріхах, гарну поведінку, сумлінне виконання послухів забезпечував зменшення строку епітимії<sup>43</sup>. Інколи засуджені не тільки не калялись, а й продовжували робити згубні вчинки: тікати з монастиря<sup>44</sup>, продовжували пиячити і самовільно виходити за межі обителі без дозволу<sup>45</sup>, відмовлялися виконувати послухи і марно проводили час<sup>46</sup>.

Не всі люди, облишивши світське життя і прийшовши до монастиря, могли змиритися із суворим життям у злиднях та убогості, живучи за заповідями Євангелія. У чернечих обителях вони продовжували займатися своїми «мирськими» справами, не намагаючися виправитися. Випадки непокори траплялися не часто, бо сформований розпорядок дня, суворий нагляд настоятеля, регламентація поведінки і чітко окреслена сфера діяльності практично повністю виключала будь-які самостійні дії і прийняття власних рішень. Свідомість засуджених постійно перебувала під суворим контролем. Ув'язнені виконували призначену їм роботу та молилися. Суворий розпорядок дня створював середовище, в якому затухали і думки, і воля, і почуття. Отже, монастирський устав і чернечий спосіб життя були найсприятливішою атмосферою для боротьби проти згубних звичок та гріховних бажань обвинувачених.

Зроблено першопочатковий аналіз церковного покарання. Використовуючи першоджерела (архівні документи та «Труды Полтавской ученой архивной комиссии»), подано визначення епітимії та з'ясовано провини, за які її призначали при монастирях. Залежно від скоєного вчинку, встановлено види церковного покарання, дещо відмінні і для мирян, і для білого духовенства, і для ченців. Термін заслання інколи коригувався самими арештантами. Відповідно до того наскільки щирим було розкаяння та спокута гріхів на сповіді, за рекомендаціями настоятелів строк перебування в монастирі міг зменшуватися або навпаки збільшуватись. Визначено, що матеріальний благоустрій утримуваних забезпечувався не монастирями, а Полтавською казенною палатою. Чернечі обителі виконували душезцілювальну функцію. Мури монастирів зберігали спокій і максимально давали можливість мирянам усамітнитися та спробувати приборкати власну волю, жити за монастирським уставом, хоча існували випадки погіршення поведінки засуджених. Однак перебування в монастирі сприяло вихованню моралі та порядності. Реалії монастирського життя в Україні не дають підстави оцінити його цілком позитивно (особливо це стосується синодального періоду). Упродовж тисячоліття існування православного чернецтва в Україні монастирські обителі накопичили значний суспільний потенціал, який реалізується і в наш час.

### **Анотація**

У статті розглядається роль церковного покарання в моральному вихованні суспільства на прикладі Полтавської єпархії XIX століття.

### **Annotation**

The article deals with the role of the church punishment in moral upbringing of the society after the example of Poltava eparchy in the XIX century.

---

<sup>1</sup> Прошин Г.Г. Черное воинство. Русский православный монастырь. Легенда и быль. – 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1998. – С. 7.

<sup>2</sup> Там само. – С. 266.

- <sup>3</sup> Павловскій И.Ф. Къ исторіи Полтавской епархіи /И.Ф. Павловскій. – Полтава: [б.и.], 1916. – С. 77.
- <sup>4</sup> Див. наприклад: Павловскій И.Ф. Къ исторіи...; Романенко Е.В. Повседневная жизнь русского средневекового монастыря. – М.: Мол. гвардия, 2002. – 329 с; Прошин Г.Г. Черное воинство...; Лом ачинська І. Монастирі між духом і світом // Людина і світ. – 1999. – №11–12. – С. 45–48.
- <sup>5</sup> Наприклад: Павловскій И.Ф. Ссылные сектанты въ Полтавскомъ Крестовоздвиженскомъ монастыре въ XIX столетіи // Труды Полтавскаго церковнаго историко-археологическаго комитета. – Полтава: [б. и.], 1908. – Вып. 2. – С. 33–37; Епископъ Феодосій. Раскольничій «патріархъ» въ Полтаве // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. – Полтава: [б. и.], 1907. – Вып. 3. – С. 3–16.
- <sup>6</sup> Барсовъ Н. Епитимія // Энциклопедический словарь / Брокгаузъ и Ефронъ. – Спб., 1894. – Т. 11 А, [кн.] 22. – С. 665–666.
- <sup>7</sup> Романенко Е.В. Повседневная жизнь... – С. 300.
- <sup>8</sup> Прошин Г.Г. Указ. соч. – С. 6.
- <sup>9</sup> Павловскій И.Ф. Къ исторіи... – С. 77.
- <sup>10</sup> Руководство къ производству дознаній и следствій по деламъ, подлежащимъ веденію епархиального суда / Полтавская Духовная Консистерія. – Полтава: [б. и.], 1912. – С. 3.
- <sup>11</sup> Центральний державний історичний архів України у місті Києві (далі ЦДАУК). – Ф. 142: Ладанский Покровский девичий монастырь. – Оп. 2. – Спр. 42. – Арк. 5–6 зв.
- <sup>12</sup> Там само. – Спр. 1г. – Арк. 9–9зв.
- <sup>13</sup> Там само. – Спр. 1д. – Арк. 29–30.
- <sup>14</sup> Там само. – Спр. 45. – Арк. 20–24.
- <sup>15</sup> Павловскій И.Ф. Ссылные сектанты... – С. 33.
- <sup>16</sup> ЦДАУК. – Ф. 142. – Оп. 2 – Спр. 28. – Арк. 297–300.
- <sup>17</sup> Епископъ Феодосій. Указ. соч. – С. 16.
- <sup>18</sup> Монашество и современные о немъ толки. – М.: Университетская типографія, 1874. – С. 25.
- <sup>19</sup> ЦДАУК. – Ф. 142. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 97–98.
- <sup>20</sup> Там само. – Ф. 159: Густынский Свято-Троицкий мужской монастырь. – Оп. 3. – Спр. 4. – Арк. 4.
- <sup>21</sup> Там само. – Спр. 45. – Арк. 11–12.
- <sup>22</sup> Там само. – Оп. 2. – Спр. 162. – Арк. 68–68 зв.
- <sup>23</sup> Там само. – Спр. 167. – Арк. 100–100зв.
- <sup>24</sup> Монашество и современные о немъ толки... – С. 24.
- <sup>25</sup> Там же. – С. 25.
- <sup>26</sup> Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 1462: Прилуцкое духовное правление. – Оп. 1. – Спр. 14863. – Арк. 1–5 зв.
- <sup>27</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 3. – Спр. 14. – Арк. 27–27 зв.
- <sup>28</sup> ЦДАУК. – Ф. 142. – Оп. 2. – Спр. 1г. – Арк. 424–425.
- <sup>29</sup> Там само. – Спр. 14. – Арк. 305–305 зв.
- <sup>30</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 3. – Спр. 18. – Арк. 81–81 зв.
- <sup>31</sup> ДАЧО. – Ф. 1462. – Оп. 1. – Спр. 14456. – Арк. 1–1 зв.
- <sup>32</sup> ДАЧО. – Ф. 1462. – Оп. 1. – Спр. 12750. – Арк. 10.
- <sup>33</sup> ЦДАУК. – Ф. 142. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 170–171 зв.
- <sup>34</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 28–28 зв.
- <sup>35</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 2. – Спр. 167. – Арк. 102–103.
- <sup>36</sup> Там само. – Спр. 167. – Арк. 46.
- <sup>37</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 3. – Спр. 7. – Арк. 18.
- <sup>38</sup> ЦДАУК. – Ф. 142. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 390–390 зв.
- <sup>39</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 2. – Спр. 162. – Арк. 68–68 зв.
- <sup>40</sup> Ломачинська І. Монастирі між духом і світом... – С. 45–48.
- <sup>41</sup> Див. наприклад: ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 3. – Спр. 45. – Арк. 2; Там само. – Оп. 2. – Спр. 162. – Арк. 1–1 зв.
- <sup>42</sup> ЦДАУК. – Ф. 159. – Оп. 2. – Спр. 163. – Арк. 39–40.
- <sup>43</sup> Там само. – Оп. 3. – Спр. 10. – Арк. 11–11 зв.
- <sup>44</sup> Там само. – Оп. 2. – Спр. 162. – Арк. 43–43 зв.
- <sup>45</sup> Там само. – Спр. 162. – Арк. 55–57 зв.
- <sup>46</sup> Там само. – Спр. 154. – Арк. 3–3 зв.